

A FELVILÁGOSODÁS 1

TARTALOM

A felvilágosodás kora, fogalma

A felvilágosodás előzményei

A felvilágosodás mozgalma

A francia felvilágosodás

Voltaire

Rousseau

Delaroix: A Szabadság vezeti a népet

A felvilágosodás kora, fogalma

FELADAT:

Értelmezzétek Immanuel Kant, német filozófus szavait!

„Mi a felvilágosodás?

A felvilágosodás kilábalás a magunk teremtette kiskorúságból, merészség arra, hogy ne mások vezessenek, hanem a saját értelmünkre támaszkodjunk („Habe Mut, dich deines eigenen Verstandes zu bedienen!”¹) Kiskorúnak, tehát mások által vezetettnek lenni azért csábító sok ember számára, mert kényelmes állapotot jelent. Ezáltal nehezzé válik a felnövés, hiszen járatlan utakra kellene lépni, és a merészség ehhez nem sokakban van meg.

”

Immanuel Kant: *A vallás a puszta ész határain belül és más írások,*
1772

Immanuel Kant
(1724-1804)

A felvilágosodás a 18. századra tehető. Kezdetben a polgárság szellemi, később politikai mozgalma volt, amely a francia forradalomban ért tetőpontjára. A felvilágosodás nagy korforduló, évszázados dogmák omlottak össze. Nevezzük a fény századának is, az értelem fényét értve alatta. A kor jelszava a ráció, az értelem. Új filozófia született, a racionalizmus, tehát az észelvűség. A vallás háttérbe szorult, előtérbe lépett a tudomány és a filozófia. A racionalista gondolkodó csak azt fogadja el, ami az értelem segítségével bizonyítható. A felvilágosodás filozófusai feltétlenül hittek a tudományban: hitték, hogy segítségével a világ megérthető, az emberi társadalom jobbá és igazságosabbá tehető.

A felvilágosodás korában új társadalom, a polgári demokrácia született meg. A hatalomra került polgárság fő ideológiája a liberalizmus, magyarul szabadelvűség, amely meghozta az egyén felszabadítását Európában. A feudális, születési kiváltságokon nyugvó királyság helyett megszületett a köztársaság. A köztársaság nem ismer el semmilyen öröklött hatalmat, a politikai vezetést a nép választja. Újjászületett tehát demokrácia eszméje, amely az ókori Athén vívmánya volt. A polgári demokrácia szabadságjogai már minden állampolgárra kiterjednek.

¹ Legyen bátorságod a saját értelmekre támaszkodni!

Az alábbi képen a Bastille ostroma látható. Ez tekinthető a francia forradalom szimbolikus győzelmének, mert nemcsak a hírhedt börtön elpusztítását, hanem a királyság és a feudalizmus eltörlését is jelentette a „Szabadság, Egyenlőség, Testvériség” szellemében.

A Bastille ostroma

Az új polgári értékrend alapkövei az *Amerikai Függetlenségi Nyilatkozat* (1776) és a francia *Emberi Jogok Nyilatkozata* (1789), amelyek megfogalmazták az egyetemes emberi jogokat:

- a törvény előtti egyenlőséget,
- a lelkiismereti (vallás) szabadságot,
- a szólásszabadságot

(Ezeket nevezzük ma az európai politikában „liberális minimum”-nak, amelyeket minden demokratikus párt, függetlenül attól, hogy baloldali vagy jobboldali, tiszteletben tart.)

FORRÁS

Az Amerikai Függetlenségi Nyilatkozat (1776) (részlet)

„Magától értetődőnek tartjuk azokat az igazságokat, hogy minden ember egyenlőként teremtett, az embert teremtője olyan elidegeníthetetlen Jogokkal ruházta fel, amelyekről le nem mondhat, s ezek közé a jogok közé tartozik a jog az Élethez és a Szabadsághoz, valamint a jog a Boldogságra való törekvésre. Ezeknek a jogoknak a biztosítására az Emberek Kormányzatokat létesítenek, amelyeknek törvényes hatalma a kormányzottak beleegyezésén nyugszik. Ha bármikor, bármely Kormányforma alkalmatlanná válik e célok megvalósítására, a nép Joga, hogy az ilyen kormányzatot megváltoztassa vagy eltörölje, és új Kormányzatot létesítsen, olyan elvekre alapítva és hatalmát olyan módon szervezve, amely jobban védi Biztonságát, és jobban elősegíti Boldogulását.”

Az eredeti angol szöveg (részlet)

Declaration of Independence

We hold these truths to be self-evident, that all men are created equal, that they are endowed by their Creator with certain unalienable Rights that among these are Life, Liberty and the pursuit of Happiness. — That to secure these rights, Governments are instituted among Men, deriving their just powers from the consent of the governed, — That whenever any Form of Government becomes destructive of these ends, it is the Right of the People to alter or to abolish it, and to institute new Government, laying its foundation on such principles and organizing its powers in such form, as to them shall seem most likely to affect their Safety and Happiness.

**Jonh Trumbull festménye:
Az öttagú bizottság benyújtja a Függetlenségi
Nyilatkozatot a Kongresszusnak**

A polgári demokrácia alapelveit a francia író-filozófus, Montesquieu ('monteszkijő') fogalmazta meg fő művében, *A törvények szelleméről* című tanulmányában.

Montesquieu szerint, ahhoz hogy ne alakulhasson ki egyeduralom, diktatúra, szét kell választani a hatalmi ágakat, hogy ne lehessenek egy kézben. Tehát el kell különíteni a törvényhozó hatalmat (parlament), a végrehajtó hatalmat (kormány) és az igazságszolgáltatást (bíróóságok). (Montesquieu egyébként az angol parlamentáris királyságot tartotta a legjobb berendezkedésnek. Ma minden polgári demokrácia ezen montesquieu-i elvek szerint épül fel.

A felvilágosodás előzményei

A felvilágosodás előzményei a reneszánsz és a 17. századi filozófia. A reneszánszban indult meg

- a keresztény-feudális világkép erjedése,
- a kultúra szekularizációja,
- s létrejött az új, empirikus tudomány.

Ezt a folyamatot tetőzte be a 17. századi tudomány és filozófia, mely visszahelyezte jogaiba a vallástól független gondolkodást. Fejlődésnek indultak a természettudományok, a matematika,

a fizika. A kor leghíresebb tudósai: Gauss, Pascal, Bolyai Farkas és Bolyai János, Ampère és Newton.

A 17. századi filozófia már elszakadt a teológiától, a természettudományos ismeretekre épített, kialakult az észelvű, racionalista gondolkodás. A racionalista filozófia megteremtője a francia **Descartes** ('dékárt') volt, aki a világ értelmezésekor már nem Istenből, hanem az értelemről indult ki. Et nevezük descartes-i fordulatnak. Híres mondása: *Cogito ergo sum*. (kogitó ergó szum) – *Gondolkodom, tehát vagyok*. Az új filozófia jelentősége, hogy önálló gondolkodásra tanít, arra, hogy ne fogadjunk el készen kapott dogmákat². Descartes szerint a világ racionális, törvényei matematikai úton magyarázhatók. Ő még nem zárta ki Isten létét, szerinte Isten fogalma velünk született. Ezzel egy új vallás, a deizmus jött létre. A deisták szerint Isten csak megteremtette a világot, de további működésébe nem szól bele, Isten tehát csak „első mozgató”.

René Descartes
1596-160

A 17. századi filozófia másik jelentős alakja az angol Francis **Bacon**, az empirizmus megteremtője, a tapasztalati úton való megismerés elsődlegességének hirdetője. Ugyancsak angol filozófus volt John **Locke**, a szenzualizmus (érzékelés) filozófiájának megalkotója. Locke szerint születéskor az emberi elme tabula rasa ('tabula ráza') (tiszt lap), s minden ismeretet a tapasztalás ír rá.

A kor filozófiájának kiemelkedő gondolkodója **Pascal**, francia tudós-filozófus. Pascal nem alkotott zárt gondolati rendszert, nézeteit rövid eszmefuttatásokban, aforizmákban³ fogalmazta meg a *Gondolatok* c. írásában. Pascallal egy új filozófus, a szabadgondolkodó született meg, aki függetleníti magát a dogmáktól, és ő maga sem alkot tételes filozófiát. Leghíresebb aforizmái:

„Minden méltóságunk a gondolkodásban rejlik.”

„Az ember gyenge nádszál, de gondolkodó nádszál.”

Blaise Pascal
1623-1662

² dogma: olyan tekintélyelvű vallás vagy filozófia, amely szigorú és megfellebbezhetetlen törvényekre épül. (dogmatikusnak azt az embert nevezzük, aki képtelen elfogadni, hogy a sajátjától különböző nézetek is lehetségesek)

³ aforizma: tömören, szellemesen megfogalmazott gondolat

Ugyancsak a szabadgondolkodót testesíti meg Baruch **Spinóza**, a hollandiai zsidó filozófus. Hatottak rá Giordano Bruno panteista nézetei („*Natura est deus in rebus*”). Spinóza racionalista kritika alá vette a Biblia szövegét, demitizálta (megfosztotta a mítosztól), és megállapította, hogy azt nem szabad szó szerint értelmezni, mert szimbólumokban fogalmaz. Nézetei miatt a zsidó hitközség kitagadta, de ő, elveit fel nem adva, a továbbiakban Amszterdam külvárosában élt nagy szegénységben, üvegcsiszolásból tartva fenn magát. Több egyetemre is hívták tanítani, de ragaszkodott szellemi függetlenségéhez. Legfontosabb műve az *Etika* (erkölcstan), melynek leghíresebb mondata: „*Az üdvösség nem az erény jutalma, hanem maga az erény*” – azaz ne valamiféle túlvilági üdvözülés reményében legyünk etikusak, hanem azért, mert erkölcsösnek lenni jó. Ezt később József Attila így fogalmazta meg egyik versében:

Mért legyek én tisztességes? Kiterítenek úgyis!

Mért ne legyek tisztességes! Kiterítenek úgyis.

(József Attila: *Két hexameter*)

Baruch Spinóza

1632 - 1677

A felvilágosodás világképe, mozgalma

18. század

A felvilágosodás kori filozófiára a racionalizmus túlsúlya jellemző, a vallás háttérbe szorulásával megjelentek egyértelműen materialista és ateista (istentagadó) gondolatok. **Holbach**, francia-német filozófus *A természet rendszere* c. könyvében tagadja isten létét, a világot az anyag körforgásának, „a lét nagy láncolatának” tekinti. A katolikus egyház követelte a könyv bezúzását, de a materialista szemlélet terjedésének nem tudott gátat vetni. Holbach nagy hatással volt Csokonai Vitéz Mihályra, aki versében, *Az álom* címűben a lét nagy láncolatában helyezi el az emberi életet, s tagadva a túlvilágot, versét így fejezi be:

„ A koporsó után éppen azt képzelem,
Ami bölcsöm előtt történt vala velem:
Aluszom, jó álom, mihelyt elenyészek⁴
S élőbből egy rakás minerále⁵ lészek.”

(1794)

A 18. század filozófiai áramlata volt az utópista szocializmus is. A kommunisztikus eszméket vallók, Saint-Simon ('szanszimon'), Fourier ('furié') igazságon és egyenlőségen alapuló társadalmakat vizionáltak, amelyben megszűnnek az emberek közötti egyenlőtlenségek, mindenki egyformán dolgozik, és egyenlően részesül a megtermelt javakból. Ezek az utópisztikus gondolatok azonban ellentmondtak a valóságnak, ezért a politikai folyamatokat nem befolyásolták a maguk korában.

A felvilágosodás gondolkodói éles társadalomkritikát fogalmaztak meg.

- Tagadták a feudális (születési) kiváltságokat,
- elítélték a társadalmi igazságtalanságokat.
- Többségük antiklerikális (egyházellenes) volt, üldözték a babonát, a vakhitet.
- Egyenlőségen és szabadságon alapuló társadalmat hirdettek, amelynek jelszavait a francia forradalomban fogalmazták meg: Szabadság, Egyenlőség, Testvériség!

A felvilágosodás mozgalma Angliából indult ki, a szabadkőművességgel⁶. A szabadkőművesség kezdetben jótékonyági tevékenység volt, később politikai mozgalommá vált. (Pl. Magyarországon a jakobinus mozgalom Martinovics Ignác vezetésével.)

A szabadkőműves páholyokban (titkos társaságokban) gyülekeztek a társadalmi haladás hívei. A „kőműves” elnevezéssel arra utaltak, hogy nem rombolni, hanem építeni akarnak, mint Isten. A szabadkőművesség máig élő mozgalom, kezdeteiről érdekes képet fest Lev Tolsztoj: *Háború*

---

⁴elenyészek : meghalok

⁵minerále : ásványi anyag

⁶szabadkőművesség: Mivel a felvilágosodás sok gondolkodója, köztük szabadkőművesek is egy egyesült világról, világharmóniáról álmodtak, később, a 20. században őket befeketítő összeesküvés elméletek születtek, amelyek azt akarják elhíttetni, hogy a világot egy titkos, szabadkőműves hatalom manipulálja saját érdekei szerint. Ezeket az összeesküvés elméleteket csak a tudatlan, könnyen fanatizálható emberek hiszik, akiknek ellenségképre van szükségük, hogy a valóság sokszor bonyolult folyamatait magyarázzák, vagy a saját felelősségüket másra hárítsák.

és béke, illetve Szerb Antal *A királyné nyaklánc*a című regénye. Kortárs írónk, Péterfy Gergely regénye, *A kitömött barbár*, amely Kazinczy Ferenc életéről szól, szintén érinti a szabadkőművesség témáját.

Fogalmak: ráció, racionalizmus, szenzualizmus, tabula rasa, demitizál, antiklerikális, szabadkőművesség, liberalizmus, köztársaság

A FRANCIA FELVILÁGOSODÁS

A felvilágosodás a franciák nagy százada, a haladó eszmék Párizsból sugároznak szét Európába. A konzervatív államok igyekeznek ezt megakadályozni, de nem sikerül; már csak azért sem, mert az európai művelt rétegek szalonnyelve a francia.

A francia felvilágosodás kulcsszavai: racionalizmus, szabadgondolkodás, antifeudalizmus, antiklerikalizmus⁷, tolerancia (türelem). Feltétlenül hisznek az ész, a nevelés mindenhatóságában.

A francia felvilágosodás nagy vállalkozása volt az **Enciklopédia**, melyben az egyes tudományok felhalmozott ismereteit foglalták össze. A szerkesztők, Diderot ('didró') és D'Alambert ('dalamber') a racionalista filozófia szellemében dolgoztak, a kor szinte minden jeles filozófusa, tudósa írt az Enciklopédiába „szócikkeket”, azaz egy fogalom, jelenség rövid összefoglalását.

A két legnagyobb hatású francia ebben a korban Voltaire és Rousseau, két egészen különböző felfogású író és gondolkodó, akiknek hatása azonban máig tart.

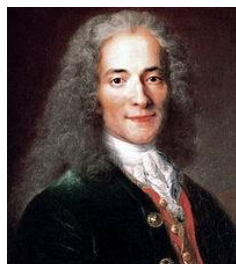
---

⁷ klérus : papság, antiklerikális : egyház ellenes

Voltaire

1694-1768

Eredeti neve Francois – Marie Arouet ('arue'). Nagypolgári családban született, jezsuita iskolákban nevelkedett, de később egyházellenességével tűnt ki. „*Tipord el a gyalázatot!*” – ez volt antiklerikális jelszava. Nem istentagadó volt, hanem deista, aki azonban a társadalmi haladás gátjának tekintette a korabeli francia katolikus papságot. Fiatalon összeütközésbe került egy arisztokratával, a Bastille-ba zárták, majd Angliába száműzték. Három évet töltött a szigetországban, ahol találkozott az angol felvilágosodás nagyjaival. Nagy hatással volt rá a fejlett angol demokrácia és filozófia, többek között Locke szenzualizmusa. Uralkodók keresték barátságát, így töltött három évet Potsdamban, Nagy Frigyes, porosz király udvarában. II. Katalin orosz cárnővel is levelezett. Franciaországban azonban nem nézték jó szemmel tevékenységét.

A francia-svájci határon, Ferney-ben lakott, hogy üldözői elől bármikor megszökhessen. A katolikus egyház nem hagyta, hogy keresztény temetést rendezzenek neki. Voltaire liberális nézeteket vallott, leghíresebb mondását gyakran idézik: „*Egy szavával sem értek egyet, de mindhalálig harcolok, hogy mondhassa.*” Ez a másképp gondolkodóval szembeni tolerancia az, amely egy igazi demokratára jellemző.

A ferney-i Voltaire-palota, amely zarándokhellyé vált, Európából ezrek látogatták meg itt a nagy gondolkodót.

Jean-Jacques Rousseau

1712-1778

Rousseau ('russzó') a francia felvilágosodás egyik vezéralakja. Bár nézetei nem mindig állták ki az idők próbáját, nagy hatással volt az európai gondolkodókra, művészekre. Egyik fontos műve a dijoni ('dizsoni') akadémia pályázatára írt tanulmánya: „*Rontott-e avagy javított az erkölcsökön a tudományok és művészetek újraéledése*” (1749) Rousseau szerint a civilizáció fejlődésével a tudományok és a művészetek gazdagodtak, de az emberi erkölcsök nem javultak, sőt, romlottak. Levonja a konklúziót, s kiadja a jelszót: „*Vissza a természethez!*” Rousseau filozófiájára a **természetkultusz, a civilizációkritika és a kultúrpeesszimizmus** jellemző. A *társadalmi egyenlőtlenség eredetéről* című tanulmányában kifejti, hogy az ember természettől fogva jó, és a társadalom rontja meg. Az egyenlőtlenség oka a magántulajdon, mert annak következtében az önérdek a közérdek fölé kerül. *Társadalmi szerződés* című művében, mely a francia forradalom alapműve lett, a népfelség elvét hirdeti. A legfőbb cél, hogy az állam legyen szabad polgárok szabad szerződése, s meghirdeti az egyenlőség elvét. Teljes egyenlőség azonban csak diktatúrával valósítható meg, az egyéni szabadságjogok megnyirbálásával. Ennek veszélye az etatista (rendpárti) politika, mely korlátozza a személyes szabadságjogokat, mint ahogy az be is következett a forradalmi diktatúra időszakában. Voltaire, aki liberális elveket vallott, vitába szállt Rousseau-val, és a szabadságot előbbre valónak tekintette az egyenlőségénél.

Rousseau korszakalkotó műve az *Émile*, amely forradalmi szemléletváltást hozott a pedagógiában. Rousseau elképzelése szerint a gyermek partner a nevelésben, akit kezdetben a természetben kell nevelni természetes erkölcsökre, a szellemi nevelést csak jóval később szabad elkezdni. Ellenzi a testi fenyítést. A tanár feladata, hogy ne büntetéssel, hanem mértéktartó irányítással telerlessen helyes útra a gyereket. Rousseau még életében legendává vált, Ermenonville ('ermenonvij'), ahol lakott, zarándokhely lett a felvilágosodás hívei között. Nagy hatással volt Csokonai Vitéz Mihályra.

Ermenonville,
Rousseau lakhelye

